

GERİ KALMIŞ MEMLEKETLERDE KAPİTAL BİRİKİMİ *

VE

VERGİ POLİTİKASI

Gülten KAZGAN

İktisat Fakültesi

Merkezî bir planla yönetilen Doğu bloku dışında kalan geri kalmış memleketler, iktisadî kalkınmada «karma ekonomi» sisteminin esas olacağını kabul etmektedir. Diğer bir deyişle, kamu teşebbüsü yanında, bu anlayışa göre özel teşebbüs de kalkınmaya iştirak edecek ve gelişmenin bir plâna dayandırıldığı hallerde, plânda belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesinde rol oynayacaktır.

Batı Dünyası devletin ekonomi politikasında ezici bir rol oynadığı sistemlerden politik kaygular dolayısıyla çekinmekte, bununla beraber, geri kalmış memleketlerin gelişmesinin sadece özel teşebbüsten beklenemeyeceğini de iktisat ilminin ışığında anlamaktadır. Bu bakımdan, çağımızda ideolojik çarpışmaların orta-çağ haçlı seferleri kadar fanatik olduğu ve en az onlar kadar ekonomik sebeplere dayandığı düşünülürse, geri kalmış memleketlerde topyekûn devletleştirmeğe gitmeksizin kalkınmayı sağlamak amacının gerekçesini anlamak kolaylaşmaktadır. Kalkınma plânının hedeflerinin gerçekleşip gerçekleşmemesi dış yardımların tutarına bağlıdır; dış yardımlar ise geniş ölçüde özel teşebbüsün de geliştirilmesi şartına dayandırılmaktadır.

* Bu etüdün yazılmasında International Association for Income and Wealth'in Ağustos 1962 de İstanbul'da toplanan Bölge Konferansına sunduğumuz, «Liquidity Preference and Capital Formation in Under-developed Countries», başlıklı tebliğimiz ve bu tebliğe yapılan tenkitlerden geniş ölçüde yararlanmıştıdır.

Etüdde enflasyon şartları altında fertleri servet kalemi (asset) tercihlerinin rasyonel davranışlara uygun olduğu farzedilmiştir. Bu faraziye karşı tebliğe yaptığı tenkitte Sayın Prof. R. Ş. Suvla, Türkiyede Merkez Bankasının ihraç ettiği büyük kupürlerin küçük bir kısmının tedavülde bulunduğu ve dolayısıyla enflasyon şartları altında dahi para iddiharının mevcut olduğunu belirtmiştir. Diğer bir deyişle, rasyonel olmayan davranışların da bulunduğunu kabul etmek gerekecektir.

Ancak, gerek Batılı gözlemciler gerek bu memleketlerin toplumbilimci ve iktisatçıları, piyasa mekanizmasının aksaklığı, dıştan istifadelerin eksikliği v.b. sebepler yanında bir taraftan fertlerin tercihlerinin bir taraftan da yüksek kâr imkânı vâdeden sahaların uzun vâdeli sınaî yatırımlar olmayıp bu ekonomilerin işleyişindeki aksaklıklar dolayısıyla kısa vâdede yüksek gelir sağlama imkânı veren verimsiz faaliyetler olmasının menfi etkilerini belirtmektedir. Diğer bir deyişle, geri kalmış memleketlerde gerek fertlerin tercihleri gerekse ekonominin işleyişindeki aksaklık dolayısıyla özel teşebbüs elinde uzun vâdeli iktisadî gelişmeye hizmet edecek kapital birikimi bazı güçlüklerle karşı karşıyadır.

Bu incelememizde, önce özel teşebbüs elinde kapital birikimini uzun vâdeli sınaî yatırımlardan çok diğer verimsiz alanlara sevkedilen sebepleri inceliyecek ve ikinci kısımda vergi politikası yolile bunun ne şekilde önlenebileceğini araştıracağız.

I — Geri kalmış memleketlerde özel teşebbüs elinde kapital birikimini engelliyen bir sebep :

Para teorisi bize fertlerin muamelât saiki, ihtiyat saiki ve spekülasyon saiki ile para talep ettiklerini söyler. Muamelât saiki ile talep edilen para aktif fonları, ihtiyat ve spekülasyon saikleri ile talep edilen para âtil fonları teşkil eder.

Muamelât saiki ile para talebi konusunda uzun boylu durmağa bir sebep yoktur; geri kalmış memleketlerde de ileri sanayi memleketlerinde olduğu gibi muamelât saiki ile para talep edilmektedir. Ancak, diğer iki saikle talep edilen para bakımından sözkonusu iki gurup memleketler arasında önemli bir fark bulunduğunu gösteren deliller mevcuttur. Geri kalmış memleketlerin bünyesi ile ilgili faktörler ihtiyat saiki ile para talep edilecek yerde âtil servet kalemleri birikimini teşvik ettiği gibi spekülasyon saiki ile para talebi de yerini spekülasyon gayesile elde tutulan mallar ve servet kalemlerine bırakmaktadır. Bundan ötürü, ileri sanayi memleketlerinden farklı olarak geri kalmış memleketlerde talep edilen bütün parayı muamelât saikine bağlamak, ve âtil fonlar talebi yerine âtil servet kalemleri talebini incelemek yerinde olacaktır¹.

[1] A. Hansen, «Para Teorisi ve Maliye Politikası», (Çev.: A. Kılıçbay) İstanbul, 1961, s. 166 - 172. Nitekim yazar, «... Tabii kaynakları itibarıyla zen-

Nitekim, geri kalmış memleketlerde para stoku ileri sanayi memleketlerine nazaran millî gelirin çok küçük bir oranını teşkil eder. İstatistikî araştırmalar, para arzının gelirden daha sür'atli bir artış göstermesi dolayısıyla, nüfus başına geliri yüksek olan ileri sanayi memleketlerinde bu oranın da sür'atle yükseldiğini ortaya koymaktadır². Hernekadar geri kalmış memleketlerde ekonominin henüz önemli bir kısmının para ekonomisi içine girmemiş olması aynı sonucu verebilirse de, herhalde yukarıda belirttiğimiz gibi, âtil fon talebinin yerine bu memleketlerde âtil servet kalemleri talebinin yer almasının da bir payı olmak gerekir.

Diğer taraftan, geri kalmış memleketlerin bu özelliği bu ekonomilerin işleyişindeki aksaklıklarla yakından ilgili oldukları gibi gerek doğrudan doğruya etkileri gerekse dolaylı etkileri dolayısıyla kapital birikimini de engellemektedir.

a) *İhtiyat saikiyle servet kalemleri talebi* :

Geri kalmış memleketlerin ekonomik ve sosyal bünyesi elde para değil fakat paraya kolayca tahvil edilebilir ve daima hazır bir alıcı ve satıcı piyasası olan servet kalemleri tutulmasını teşvik etmektir. Gerçekten, geri kalmış memleketler üzerinde çalışan Batılı iktisatçıların dikkatini çeken bu tercihi açıklayabilmek için «gösteriş için istihlâk, toprağa bağlanan sosyal statü» gibi sosyal değerleri ileri sürmeleri pek yaygındır³. Oysa, kıymetli halılar, çok sayıda mesken, kıymetli taşlar, toprak, yabancı para (döviz) gibi servet kalemlerinin ihtiyat saiki ile millî para yerine elde tutulmasını gerektiren sebepler mevcuttur. Toplumsal değerlerle açıklanmak istenilen bu tercihler geniş ölçüde ihtiyat saikine bağlanabilir.

İhtiyat saiki ile para talebi, kısaca, «ak akça kara gündür» atasözü ile açıklanabilir. Ancak, geri kalmış memleketlerde siyasi istikrarsızlık, özellikle enflasyonist fiyat artışları ve çoğu zaman bunun kaçınılmaz sonucu olan devaluasyon gibi olaylar memleket parasına olan güveni sarsmakta ve fertlerde millî paradan

gin, sınıf bakımından geri kalmış, bununla beraber sür'atle inkişaf eden memleketlerde... kemmiyet teorisi ve pür para teorisi hakiki hüviyetlerini bulurlar.» demektedir.

[2] C. P. Kindleberger, «Economic Development», New York, 1958, s. 101-103.

[3] A. Lewis, «The Theory of Economic Growth», London, 1955, s. 26-29.

kaçma yönünden bir eğilim yaratmaktadır. Aynı olay, fertler gibi siyasî istikrarsızlık ve enflasyonun etkileri altında kalan firmaların bilançolarını incelemekle de ortaya konabilir. Fiyat artışlarının amortisman fonları ve ihtiyat akçelerinin değerini tüketmesi, tıpkı fertler gibi firmalarda da aktif kalemlerin gerçek değerini muhafaza edebilecek gayrimenkullere, mal stoklarına kaymasına yol açmaktadır.

Gerek fertlerin gerekse firmaların, enflasyon ve siyasî istikrarsızlık gibi ihtiyat saiki ile tutulan paranın değerini hiçe indirebilen olaylara devamlı olarak maruz kaldığı geri kalmış memleketlerde, bu bakımdan, çeşitli servet kalemlerine kayılmasını olağan saymak gerekir. Nitekim, memleketimizde, enflasyonist fiyat artışlarının başladığı 1954 yılından itibaren genel yatırımlar içinde meskenlere ayrılan oran yükselmeğe başlamış, 1950'de % 26,1 ini teşkil ederken 1955'de % 33,3 ğa çıkmıştır⁴. Millî gelir içinde mesken gelirlerinin 1955'den sonra sür'atle yükselen bir oran kapsaması⁵ enflasyonun etkisi altında tasarrufların önemi artan oranının gayrimenkul sahasına kaydığını gösterir. Herhalde, ihtiyat saiki ile elde tutulan servet kalemlerine kaymayı açıklamak bakımından enflasyonist fiyat artışlarının rolü küçümsememek gerekir.

b) *Spekülasyon saiki ile mal ve âtil servet kalemleri talebi :*

Para teorisi bize âtil fonları teşkil eden diğer bir kalemin spekülasyon saiki ile elde tutulan paralar olduğunu söylemektedir. Fertler faiz haddi ve dolayısıyla tahvil fiyatlarındaki değişmelerden yararlanmak üzere para talep eder; faiz haddi ne kadar düşükse, likidite tercihi veri iken, spekülasyon saiki ile elde âtil tutulan fonlar o kadar fazla olacaktır. Fiyat istikrarı bulunan ve dolayısıyla spekülâtif faaliyetlerden kazanç elde etmek imkânı faiz haddindeki değişmelere inhisar eden ileri sanayi memleketlerinde⁶ ayrıca sermaye piyasasının gelişmiş bulunması para ile menkul kıymetlerin birbirini kolayca ikame etme imkânını sağlamaktadır. Tabii, buna halkın menkul kıymetlere plasman yapma imkânı yanında alışkan-

[4] K. Gürtan, «Türkiye'de Yatırımlar», İstanbul, 1959, s. 143.

[5] Millî gelir içinde mesken gelirleri 1953'de % 2, 4iken 1960 da % 4,5'a yükselmiştir. (Türkiye Millî Geliri, 1948, 1953 - 1960, İ. Ü. M. Yayın No. 420).

[6] Bu fikir bize sayın Prof. Dr. Sabri Ülgener tarafından verilmiştir.

lığı bulunduğunu da eklersek, para ile tahvillerin çok yakın «ikame malları» olduğu ortaya çıkmaktadır.

Açıktır ki, ileri sanayi memleketleri bakımından gerçekleri yansıtan teorideki spekülasyon saiki ile para talebi geri kalmış memleketler bakımından gerçeklerden oldukça uzak kalmaktadır. Nitekim, Keynes'den önce yazan iktisatçılar da spekülasyon saiki ile para talebinin bekleyişlerle yakından ilgili olduğunu anladıkları halde, bu bekleyişlerin faiz haddi değişmeleri değil fakat mal fiyatlarındaki değişmelerle ilgili olduğunu ileri sürmüşlerdi; zira, para ile yakın ikame imkânı olan kalemin mallar olduğu kabul edilmekteydi. Halkın mal fiyatlarının gelecekte takip edeceği seyirle yakından ilgilenmesi, mal fiyatlarının yükseleceğini beklediği hallerde parayı mala tahvil edebilme imkânından yararlanabilmek içindi. Bugün ileri sanayi memleketlerindeki durumu açıklayamadığı için Keynes'in karşı koyduğu gelenekçi teorinin görüşü ise geri kalmış memleketlerdeki gerçeklere çok daha uygun düşmektedir.

Bir kere, sözkonusu memleketlerde parayı yakından ikame eden, sermaye piyasasının gelişmemiş olması dolayısıyla tahviller değil fakat mallar ve servet kalemleridir⁷. Bundan başka, zaman içinde büyük değişmeler gösteren ve dolayısıyla spekülâtif kârlar elde edilmesi imkânını veren faiz nisbeti ve dolayısıyla tahvil fiyatları olmayıp mal ve servet kalemleri fiyatlarıdır. Geri kalmış memleketler ayrıca, arz elâstikiyetinin düşüklüğü gibi sebepler dolayısıyla devamlı fiyat artışlarına maruz kaldıklarından, fiyat yükselişleri çok önemli olabilmekte ve zaman içinde fiyat farklarından yararlanmak demek olan spekülasyon faaliyetinin mallar ve servet kalemleri üzerinde olmasının gerekçesini açıklamaktadır.

Geri kalmış memleketlerde bir taraftan strüktürel değişmelerin yol açtığı mal ve servet kalemleri fiyatları değişmeleri —mesele, nüfus artışı, şehirleşme, şehirlerin çeşitli bölgelerine atfedilen tercihlerin gösterdiği değişmeler, kamu yatırımları ve hizmetleri etkisi ile olduğu gibi— bir taraftan da enflasyonist eğilimin yol açtığı mal ve servet kalemleri fiyatları değişmeleri sözkonusudur— enflasyonun yol açtığı dış tikanıklıklarının tesirile döviz ve altın fiyatlarındaki yükselişler, bazı ithal mallarının dışarıdan sürekli olarak sağlanma imkânının bulunmaması dolayısıyla gösterdikleri fiyat

[7] A. Hansen, a.g.e., s. 160.

artışları, devalüasyon ihtimalinin ortaya çıkması, enflasyonun paradan mala kaçıışı körüklemesi dolayısıyla enflasyon devrelerinde reel kıymetini kaybetmeyen, hattâ taleplerinin sür'atle yükselmesi dolayısıyla fiyatları genel fiyat seviyesinin önünde giden gayrimenkuller gibi.

Kısacası, geri kalmış memleketlerin gerek geçirdiği bünye değişimleri gerekse işleyişindeki aksaklıklar dolayısıyla spekülasyon saiki ile elde mal ve servet kalemleri tutulmasını, bunlar paraya çevrilir çevrilmez tekrar mala ve servet kalemlerine dönülmesini teşvik eden sebepler mevcuttur. Nitekim, enflasyonun geniş ölçüde tesiri altında kalan memleketimizde 1950 - 60 yılları arasında bu olay çok açık bir şekilde görülmüştür*. Mal ve âtil servet kalemleri talebinin bu özelliği dolayısıyla, talep edilen parayı sadece «muamelât» saikına bağlamak, ve sadece «gelir muameleleri» ile «servet kalemleri muameleleri» arasında bir ayırma yapmakla geri kalmış memleketlerdeki durumu açıklamak mümkün olacaktır.

II — Dayanıklı mal ve âtil servet kalemi talebinin kapital birikimine tesiri :

İleri sanayi memleketlerinde ihtiyat ve spekülasyon saiki ile elde âtil tutulan fonlara paralel olarak geri kalmış memleketlerde mal ve âtil servet kalemi tutulmasını ve bu olayı açıklayan sebepleri yukarıda kısaca belirtmiş bulunuyoruz. Ancak, sözkonusu olay ekonomik tesirlerden yoksun, toplumsal nitelikleri gösteren önemsiz bir mesele olmaktan çok uzaktır. Kanaatimizce, ihtiyat ve spekülasyon saikinin mal ve âtil servet kalemi talebi şeklinde belirmesi doğrudan doğruya ve dolaylı tesirleri bakımından kapital birikimini sınırladığı gibi spekülasyon saiki da özel teşebbüsün kalkınmaya hizmet edecek sahalara kaymasına imkân bırakmayan bir durum yaratmaktadır. Aşağıda, bu mesele üzerinde durulacaktır.

a) *Kapital birikimi üzerinde doğrudan doğruya tesirleri :*

Gerek ihtiyat gerekse spekülasyon saiki ile elde tutulan mal ve âtil servet kalemlerinin terkibi incelendiğinde, kapital birikimi

[8] Memleketimizde iddihar olayının görüldüğü tek zaman 27 Mayıs hareketinden sonra psikolojik tesirlerle ortaya çıkmıştır. Nitekim, bu devrede para arzındaki önemli artışlara rağmen, iddihar olayı fiyat seviyesindeki yükselmeyi engellemiştir.

üzerindeki tesirleri itibarile bunların hepsini bir arada mütalâa etmenin mümkün olmadığı açıkça görülebilir. Bu bakımdan, çeşitli kalemleri etkilerine göre sınıflandırarak ele almak daha yerinde olacaktır.

Elde tutulan mal ve servet kalemlerinin bir kısmı istihsal kaynaklarını yatırımlardan istihlâke kaydırmaları dolayısıyla yatırım imkânlarını azaltmaktadır. Mesken inşaatı, kıymetli istihlâk eşyası istihsalı (halı, kürk gibi) bu kategoriye girer. Ekonomideki istihsal kaynakları veri ise, bu kaynakların ne kadar büyük bir kısmı bu sahaya ayrılıyorsa, yatırıma ayrılacak kaynakların o kadar az olacağı açıktır.

Atıl servet kalemleri içinde ikinci bir kategori «tekrar istihsalı mümkün olmayan mallar» olarak sınıflandırılabilir. Toprak, memleket içinde istihsalı veya memlekete ithali bulunmadığı hallerde altın ve diğer kıymetli madenler bu kategoriye girer. (Ancak, memleket içinde istihsal edildikleri veya ithal edildikleri hallerde, istihsal kaynaklarının bir kısmını masnetmeleri sözkonusu olacağına göre, bu halde toprak değil fakat tekrar istihsalı mümkün olan kıymetli istihlâk eşyası ile beraber sınıflandırılmaları gerekir).

Tekrar istihsalı mümkün olmayan kalemler, talep arttığı hallerde istihsalı arttırmaya göre, istihsal faktörlerinin yatırım sahalarından transferini gerektirmeyecek demektir. Diğer bir deyişle, bunların arz elâstikiyeti (0) olduğuna göre, istihsal değil fakat sadece fiyat artışlarına yol açmaları sözkonusudur⁹. Bu özellikleri dolayısıyla de bu kalemlere karşı talebin kuvvetli olması ve yükselme eğiliminde bulunmasının kapital birikimini menfi şekilde etkilemeyeceği iddia edilebilir. Ancak, bunların fiyatlarının yükselme ihtimali, geri kalmış memleketlerde bu kalemler üzerinde spekülasyon yapan bir zümrenin bulunmasına yol açmaktadır. Bu zümre, sınaî yatırım yerine toprak, gayrimenkul, altın, döviz alım satımı ile meşgul olan potansiyel müteşebbislerdir. Özel teşebbüsü güden kâr haddi, sözkonusu alım satım muamelelerinde sınaî yatırımlarda olduğundan daha yüksekse, özel teşebbüsün kendi açısından gerekli ve yeter şart mevcut demektir. Ancak, bütün ekonomi açısından meseleye bakıldığında, müteşebbislik kabiliyet ve yeter-

[9] N. Rosenberg, «Capital Formation in Underdeveloped Countries», American Economic Review, September 1960.

liğine sahip olanların istihsale hiçbir şey katmayan spekülâtif muamelelere girişmeleri, yatırımları gerçekleştirecek en önemli istih-sal faktörü, diğer bir deyişle «teşebbüs kabiliyetinin» kaybedildiğini gösterir.

Yatırımlar üzerinde diğer bir menfi etki de spekülâtif muamelelerde kazançların çok yüksek olduğu hallerde uzun vâdeli sınaî yatırımların kâr haddinin küçümsenmesile ilgilidir. Para ile yakın ikame imkânına sahip mallar üzerinde olması dolayısıyla ferdi «likid» bıraktığı gibi kısa vâdede çok yüksek kazanç imkânlarını sağ-layan spekülâtif muamelelere girişmek dururken, sabit yatırımları ve uzun bir süre istikrarlı şartlar altında çalışabilme imkânlarını gerektiren, ayrıca daha düşük bir kâr haddi vâdeden sınaî yatırımlara girişen müteşebbise rastlanmamasına şaşmamak gerekir¹⁰.

Gerek ihtiyat gerek spekülâsyon saiki ile elde döviz tutmanın etkisi ise, geri kalmış memleketlerde kapital birikimi çoğu hallerde yabancı kapital eşyası ithalini gerektirdiğinden, ithal imkânları ve kapital birikimini sınırlamaktadır. Tabii, ayrıca, serbest piyasada döviz fiyatlarının şiddetle yükselmesi yönünde bir etki yarattığı gibi teşebbüs faktörünün massedilmesi ile ilgili olarak daha önce belirttiğimiz hususların hepsi burada da varittir.

Spekülâsyon saiki ile elde ithal malı tutma, spekülâsyona konu olan malların kapital eşyası ise, birkaç yönden kapital birikimi üzerinde menfi bir etki yaratabilmektedir. Bir kere, malı piyasaya sürmeyerek fiyat artışlarına yol açmak ve bu gibi artışlardan yararlanmak için kapital eşyasının bekletilmesi, sınaî yatırımların olgunlaşma süresinin uzaması demektir. Bu sürenin esasen uzun olduğu geri kalmış memleketlerde, sözkonusu olay, yatırımın maliyetini yükseltmesi bir yana, ayrıca fiyat artışlarını da körüklemektedir. Diğer taraftan, ithal edilen kapital eşyası, yedek parça v.b. ise, müteşebbisin eline vaktinde geçmediği takdirde istihsal faaliyetinin bir süre için tatiline yol açabilir, ve dolayısıyla yatırımların rizikosunu artırarak marjinal müessiriyetini düşürebilir.

Görüldüğü gibi, ihtiyat ve spekülâsyon saiki ile elde mal ve âtil servet kalemi tutma eğilimi, her bir kalemin özelliğine göre değişik yollardan doğrudan doğruya kapital birikimi üzerinde men-

[10] H. J. Bruton, «The Short-run Problem of Growth in Under-developed Countries», *Kyklos*, Vol. X, Fas. 3.

fi bir etki yaratabilmektedir. Ancak, bunun yanında sözkonusu olay, faiz hadleri üzerindeki etkisi dolayısıyla, dolaylı bir şekilde yatırımlar üzerinde menfi bir etki yaratabilmektedir.

b) *Kapital birikimi üzerindeki dolaylı tesirleri :*

Keynes'in teorisindeki âtil para talebi ile faiz haddi arasındaki fonksiyonel ilintiye paralel olarak yukarıda bahsettiğimiz âtil servet kalemi ve mal talebi ile faiz haddi arasında bir münasebet kurulabilir. Geri kalmış memleketlerin sözkonusu özelliğinin ödünç verilebilir fonlar arz ve talebi üzerindeki tesirleri incelendiğinde faiz hadleri üzerindeki etkisi açıkça ortaya çıkabilmektedir.

Bir kere, mesken vb. dayanıklı ve kıymetli istihlâk malları talebinin yüksek olması ve enflasyonist fiyat artışları başladığı zaman daha da kuvvetlenmesi reel tasarrufları azaltan bir olaydır. Bu bakımdan, geri kalmış memleketlerde sadece gelir seviyesinin düşüklüğü değil fakat elde kıymetli ve dayanıklı mal tutma yönündeki tercihlerin de reel tasarruf seviyesini düşüren bir olay olduğunu söylemek mümkündür. Reel tasarruf seviyesinin düşüklüğü karşısında ödünç verilebilir fon arzını artırmak için kaynak kredi genişlemesi olmaktadır.

Diğer taraftan, ödünç verilebilir fon talebinin yüksekliği de ayrıca üzerinde önemle durulmasını gerektiren bir nokta olarak belirmektedir. Mesken inşaatı ve toprak satın alınması, ister ihtiyat ister spekülasyon saiki ile olsun, piyasada sınaî yatırım için yapılan taleple ödünç verilebilir fonlar için rekabet etmektedir. Spekülasyon gayesile elde mal stokları tutmak için yapılan ödünç verilebilir fon talebi bakımından da aynı husus varittir.

Spekülâtif faaliyetlerden beklenen kazanç imkânlarının sınaî yatırımlardan beklenen kâr hadlerine nazaran daha yüksek olması, ihtiyat saiki ile talep edilen mal ve servet kalemlerinde ise emniyetin yüksekliği ve rizikodan yoksunluk, bunların yüksek faiz ödeme imkânlarını sınaî yatırımların çok üzerine çıkarmaktadır. Gerek uzun vâdeli sabit yatırımları gerektirmeleri gerekse geri kalmış ekonomilerde devletin ekonomi politikasından dış ticaret tikanıklıklarına, iç piyasanın sınırlılığı ve ihraç imkânlarından yoksunluğa kadar çeşitli sebepler sınaî yatırımlarda rizikonun çok yüksek olmasına yol açmaktadır. Bu bakımdan, gerek kısa vâdeli olmaları dolayısıyla daha sınırlı bir zaman süresi içinde kazanç vâdet-

meleri, gerekse çoğu hallerde kazanç ihtimalinin sınıf yatırımlardaki kâr haddinden daha yüksek olması spekülasyon gayesile yapılan ödünç verilebilir fon talebinin faiz haddini yükselterek sınıf yatırım talebini piyasadan bertaraf etmesi sözkonusu olmaktadır¹¹.

Geri kalmış memleketlerde esasen gelir seviyesinin düşüklüğü dolayısıyla reel tasarruf seviyesinin düşük olması, ödünç verenin girdiği rizikonun yüksekliği, enflasyonun ödünç vereni zarara sokması, faiz haddinin çoğu hallerde aksak rekabet unsurlarını taşıyan bir piyasada oluşması gibi sebepler faiz haddinin yüksek olmasına yol açmaktadır¹². Yukarıda açıkladığımız ihtiyat ve spekülasyon saiki ile mal ve âtil servet kalemi talebinin yüksekliği ise faiz haddinin sınıf yatırımları piyasadan bertaraf edecek seviyelere yükselmesiyle sonuçlanabilmektedir.

Şu noktayı da unutmamak gerekir ki, ileri sanayi memleketlerinden farklı olarak geri kalmış memleketlerde yatırımların faiz elâstikiyeti yüksektir. Esasen, Keynes'ci teori yatırımların faiz elâstikiyetinin çok zayıf olduğunu ve dolayısıyla ihmal edilebileceğini sadece faiz haddi pek düşük seviyelerde bulunduğu hallerde ileri sürmüştür. Faiz haddinin çok yüksek bulunduğu ekonomilerde, yatırım talebinin faiz elâstikiyetinin yüksek olması dolayısıyla yüksek faiz haddinin yatırım hacmi üzerinde önemli bir menfi etki yaratması olağan sayılmak gerekir¹³.

Kısacası, ihtiyat ve spekülasyon saiki ile mal ve âtil servet kelimeleri talebi yatırım hacmi üzerinde doğrudan doğruya etkisi yanında faiz haddini yükseltmek suretile de dolaylı bir şekilde menfi etki yaratabilmektedir.

[11] Türkiye'de yapılması gereken vergi reformu ile ilgili olarak Türkiye hükûmetine verdiği raporda, «Türkiye'de faiz haddinin yüksekliğinin sermayenin marjinal müessiriyetinin çok yüksek olduğunu gösterdiğini ve dolayısıyla devletin özel teşebbüse yatırım müşevviki yaratmak için yatırım indirimi usulünü kabul etmesinin yersiz olduğunu» bildiren Prof. N. Kaldor ile aynı fikirde olmadığımızı burada belirtelim. Türkiye'de faiz haddinin yükseklik sebebi herhalde bu incelememizde konu ettiğimiz sebeplerden ileri gelmektedir.

[12] H. J. Bruton, a.g.e.

[13] A. Hansen, «Business Cycles and National Income», New York, 1951, s. 136.

III — Dayanıklı mal ve âtıl servet kalemi talebi ve vergi politikası :

Gerek ihtiyat gerek spekülasyon saiki ile geri kalmış memleketlerde mal ve âtıl servet kalemi tutulmasını teşvik eden sebepler arasında en önemlilerinden birinin bu memleketlerde âdeta kronikleşen enflasyon olduğuna şüphe yoktur. Bu bakımdan, çeşitli yollarla kapital birikimi üzerinde menfi etkileri olduğunu belirttiğimiz bu tercihi sınırlamak için, ister para politikası ve vergi politikası gibi genel politika tedbirleriyle olsun ister direkt kontroller ve spesifik tedbirler yolile olsun, enflasyonist gidişe bir son vermek gerekmektedir.

Ancak, burada esas itibarile üzerinde durmak istediğimiz mesele spekülasyon gayesile elde mal ve âtıl servet kalemi tutmanın bir alternatifi olan sınaî yatırımlarda vergi politikası yolile sermayenin marjinal müessiriyetinin yükseltilmesidir. Vergi reformu dolayisile yatırım indirimi gibi bu gayeye yönelmiş bir tedbirin aktüel bir mesele olarak üzerinde durulduğu bugünlerde, konu, memleketimizde iktisat politikasını yakından ilgilendirmektedir.

Aşağıda, önce geri kalmış memleketlerde faiz nisbeti ile sermayenin marjinal müessiriyeti üzerinde durulacak ve sonra vergi politikasının yönelmesi gereken gayeler belirtilecektir.

a) *Faiz haddi ve sermayenin marjinal müessiriyeti :*

Daha önceki açıklamamızdan anlaşılacağı gibi, geri kalmış memleketlerde faiz haddinin yüksekliği sermayenin marjinal müessiriyetinin yüksekliği değil, fakat gerek ihtiyat gerek spekülasyon saiki ile mal ve âtıl servet kalemleri talebinin yüksekliğine atfedilmek gerekir. Nitekim, sözkonusu memleketler üzerinde çalışmış iktisatçılar oybirliği ile dıştan nakdi ve teknolojik istifadelerden yoksunluk, rizikonun yüksekliği, iç piyasanın sınırlılığı ve ihracat imkânlarının azlığı gibi sebeplerle sermayenin marjinal müessiriyetinin düşük olduğunu kabul etmektedir. Beynelmîl sermaye hareketleri incelendiğinde de geri kalmış memleketlerden sıkı döviz kontrolüne rağmen sermayenin kaçışı ve ileri sanayi memleketlerine akması ve beynelmîl sermaye hareketlerinden en büyük payı alanın yine ileri sanayi memleketleri olması, geri kalmış memleketlerde sermaye stokunun fakirliğine rağmen

men (daha doğrusu fakirliği dolayısıyla) sermayenin marjinal müessiriyetinin düşüklüğünün en iyi delilidir¹⁴. Diğer bir deyişle, bu memleketlerde faiz haddinin yüksekliği sermayenin marjinal müessiriyetinin yüksekliğine işaret eden bir gösterge değildir; aksine, faiz haddinin yüksekliği sınıfl yatırımların düşük marjinal müessiriyeti ile beraber yatırım hacmini sınırlıyan bir faktör sayılmak gerekir. Kısacası, geri kalmış memleketlerde kapital formasyonunun düşük bir oranda kalmasının sebepleri sadece sermayenin marjinal müessiriyetinin düşük olması değil fakat aynı zamanda yukarıda sözkonusu ettiğimiz dayanıklı mal ve âtil servet kalemi talebinin yüksekliği dolayısıyla faiz haddinin yüksek seviyelerde oluşmasıdır.

Kâr gayesi ile hareket eden özel teşebbüsün çeşitli faaliyet sahaları arasında bir tercih yaparken, ekonominin uzun vâdeli kalkınması için zarurî olsa da daha düşük bir kârlılık vâdeden sınıfl yatırım alternatifini seçmemesi, gerçekte «rasyonel» davranışın bir belirtisinden başka bir şey değildir. Yüksek faiz haddini karşılayan ve kendisine çok yüksek bir kârlılık vâdeden, ayrıca kısa bir süre içinde likide olduğu için uzun vâdenin getirdiği rizikodan da kaçınmasına imkân veren spekülâtif faaliyetlerin seçimi bundan ötürü, mevcut şartlar altında, en iyi alternatifin seçiminden başka birşey değildir.

Gelişmeyi önemli derecede sınırlıyan, özel teşebbüsün kalkınmaya verimli şekilde iştirakini engelliyen bu durum, hemen bütün geri kalmış memleketlerde özel teşebbüs aleyhtarlığının doğmasına başlıca sebebi teşkil etmektedir. Oysa, mevcut alternatifler kârlılık derecelerine göre ele alındığı ve spekülâtif faaliyetlerin alternatifi olarak sınıfl yatırımlar kabul edildiği takdirde, özel teşebbüsün spekülâtif faaliyetleri seçmesi kaçınılmaz sayılmak gerekir.

b) *Sermayenin marjinal müessiriyeti ve vergi politikası :*

Vergi politikası yolile özel teşebbüsü ekonominin gelişmesine hizmet edecek sınıfl yatırım sahalarına yöneltmek ve kapital teşekkülünü sür'atlendirmek için devlet bir taraftan ihtiyat ve spekülasyon saiki ile elde tutulan dayanıklı mal ve âtil servet kalemlerini

[14] Bu konuda çok ilgi çekici bir açıklama ve rakamlar için bak: B. Thomas, «International Factor Movements and Unequal Rates of Growth», The Manchester School of Social and Economic Studies, January 1961.

ağır bir vergi yükü altında bırakmak bir taraftan da sınaî yatırımlarda sermayenin marjinal müessiriyetini yükseltecek tedbirler almak zorundadır. Ancak, burada şunu da belirtelim ki bu konuda vergi politikası tedbirleri kredi politikası tedbirleri ile desteklenmek zorundadır; zira, vergi politikası tek başına arzulan değışikliğı sağlamak için yeterli olmayacaktır.

Ekonomideki istihsal kaynaklarının uzun vâdeli sınaî yatırımlara kaymasını sağlamak ve dayanıklı mal ile âtıl servet kalemleri talebi dolayısıyla faiz hadlerinin yükselmesini önlemek için vergi politikasının aşağıda belirttiğimiz gayelere yönelmesi gerekecektir:

1) Ticarî ve sınaî binalar ile sosyal mesken mahiyetini taşıyanlar dışındaki gayrimenkullerin bina vergisini ağırlaştırmak, hattâ lüks gayrimenkulleri ayrıca ağır bir gider vergisine tâbi tutmak ve bu gibi binalara bir vergi muafiyeti süresi tanımamak. Rant sağlamak gayesile yaptırılan veya satış gayesile yapılan gayrimenkuller, bir şahsa ait ve yılın ancak birkaç ayı zarfında içinde oturulan meskenler şüphesiz ki sosyal politikanın hedef tuttuğı mesken anlayışının dışında kaldığı gibi ticarî ve sınaî faaliyetlere yönelmiş ve istihsal faaliyetine katılan bina kategorisine de girmektedir. Bu bakımdan, bu tip binaların vergi yükünü ağırlaştırmak devletin vergi varidatını artıracığı gibi istihsal kaynaklarının verimli kapital teşekkülüne kaymasını da sağlıyacaktır.

2) Şehir dolaylarındaki şahıslara ait boş arsalarla boş bırakılan ziraî toprakların arazi vergisini ağırlaştırmak. Bu gibi hallerde şehir dolaylarındaki boş arsaların arazi vergisi imar plânına göre üzerine yapılabilecek inşaat gözönünde tutularak alınabilir; ziraî topraklardan ise, üzerlerinde ziraat yapılsaydı ödemeleri gerekecek arazi vergisi tahsil edilebilir. Arsa spekülâsyonunu önlemenin, tabii, bir yolu da kamulaştırmaya gitmek olmakla beraber, vergi yükünü ağırlaştırma arzulan sonucunu başarabildiğı takdirde buna lüzum kalmıyacaktır.

Boş arazi ve lüks meskenler, ayrıca, gerek veraset gerek satış yolile intikalde daha ağır nisbetler üzerinden vergiye tâbi tutulabilir; diğeri bir deyişle, müstahsil faaliyetlere tahsis edilmiş olan arazi ve inşaat lehine veraset veya satış yolile intikal halinde bir ayırma yapılarak, bunların vergi yükü diğeriğine nazaran hafifletilebilir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, kredi politikası da banka sistemini ve yukarıda belirttiğimiz faaliyetleri finanse ediyor olmaktan uzaklaşmak ve böylece vergi politikası tedbirlerini tamamlamak zorundadır.

3) Kıymetli taşlar, kürk, belirli bir kıymeti aşan kıymetli halıları¹⁵ ağır bir istihlâk vergisine tâbi tutmak; diğer bir deyişle, istihlâk vergilerini derecelendirmek suretile bu çeşit mallar üzerinde çok yüksek bir oranda vergi almak.

4) İthal malları üzerinde spekülâsyona mâni olmak için en uygun yol ithal lisanslarını açık artırma ile satmak gözükmektedir. Böylece, ithal malı en yüksek bedeli vermeğe hazır olanların eline geçecek ve büyük bir ihtimalle fiyatı bunun üzerine çıkarmak mümkün olmadığı için ithal malları spekülâsyon konusu olamayacaktır. Ancak, burada şunu da belirtelim ki ithal malları üzerinde spekülâsyonu engellemenin en iyi çaresi dış ticaret sıkıntılarının başlıca sebebi olan enflâsyonu durdurmaktır.

5) Memleket dışında döviz iddiharı, döviz ve altın üzerinde spekülâsyon bir arada mütalâa edilebilir; zira, altın da döviz gibi dış ödeme vasıtası olduğu için fiyatları bir arada hareket etmekte ve aynı etkenlere tâbi olmaktadır. İç piyasada fiyat istikrarı ve memleket parasının dış kıymeti istikrarını muhafaza edebildiği, devalüasyon ihtimali mevcut olmadığı hallerde döviz ve altın üzerinde spekülâsyon da sözkonusu olmayacaktır. Ayrıca, memleket dışına sermaye kaçıışı da, aşağıda belirteceğimiz gibi ekonomide sermayenin marjinal müessiriyetini yükseltecek tedbirler alındığı takdirde, iç ve dış kıymeti istikrarlı para ile beraber, sermaye kaçışını önleyebilecektir.

Devlet, yukarıda kısaca temas ettiğimiz tedbirlerle beraber aynı zamanda sermayenin marjinal müessiriyetini yükseltecek politika vasıtalarına başvurmak zorundadır. Yatırım indirimi, hızlandırıcı amortisman gibi vergi politikası tedbirleri bu arada ilk akla gelenlerdir. Paranın iç ve dış istikrarı sağlandıktan sonra bir taraftan dayanıklı mal ve âtıl servet kalemlerinin vergi yükünü

[15] Geri kalmış memleketlerde kıymetli halıların iddihar edilen mallar arasında bulunduğu memleketimiz iyi bir örnektir; Konya köylerindeki evlerde 40-50 halının üstüste yığılarak, kullanılmadan saklandığı söylenmektedir.

ağırlaştırıcı bir taraftan sınaî yatırımların vergi yükünü hafifletici vergi politikası tedbirleri, selektif kredi politikası tedbirleri ile tamamlanmakla ekonomide arzulan değişme ortaya çıkacak ve kapital teşekkülü sür'atlenecektir.

İkinci Dünya Harbinden sonra Yunanistan ve İtalya gibi Avrupa'nın nisbeten fakir memleketlerinde görülen mucizevî kalkınma yukarıda belirttiğimiz şartlar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Söyle ki: her iki memleket parasının iç ve dış kıymetinde istikrar sağlandıktan sonra sermayenin marjinal müessiriyetini yükseltecek tedbirlere paralel olarak özel teşebbüsün kârlılığın yüksekliği dolayısıyla kayabileceği verimsiz spekülâtif sahaların cazibesini azaltacak tedbirlere başvurmuştur. Batı Avrupa'nın gelişmiş sanayi memleketleri topluluğuna dahil olan Batı Almanya'nın harp sonrası kalkınması hernekadar geri kalmış memleketlerin kalkınmasından çok ayrı şartlar içinde gerçekleşmişse de, aynı politika tedbirleri bu memleket bakımından sözkonusu olmuştur.

Türkiye ekonomisinde yatırımların millî gelire oranının 1950-60 yılları arasında geçirdiği değişme incelendiğinde, ekonominin nisbî bir fiyat istikrarı içinde bulunduğu devrenin ilk yarısında bu oranın % 10'dan % 15'e çıktığı fakat enflasyonun şiddetlendiği devre içinde devamlı bir azalışla % 10'a kadar düştüğü görülmektedir; genel yatırım hacmi içinde ise, özel teşebbüsün payı gittikçe azalan bir seyir takip etmiştir. Bu gelişmede baş rolü oynayan sebebin yukarıda sözkonusu ettiğimiz «enflasyonun» sınaî yatırım alternatifinin cazibesini azaltacak kârlı faaliyet sahalarını ortaya çıkarmasında aramak gerekir.

Geri kalmış memleketler üzerinde çalışan iktisatçılardan bazılarında enflasyonun gelir bölüşümünü kâr elde eden sınıf lehine değiştireceği ve bu sınıfın tasarruf ve yatırım eğiliminin yüksekliği dolayısıyla kapital teşekkülünün artacağına dair bir kanı¹⁶ bulunduğu görülmektedir. Oysa, gerçekler bu iddiayı desteklemekten çok uzaktır; nitekim, kapital birikiminin sür'atlendiği devrelerin şiddetli enflasyon devreleri değil fakat nisbî fiyat istikrarının bulunduğu devreler ve memleketler olması da bu iddianın varit olmadığını göstermektedir.

[16] A. Lewis, a.g.e., s. 222.

IV — Sonuç :

Bu kısa incelememizden Türkiye'de iktisat politikasının takip etmesi gereken seyir konusunda bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Özel teşebbüsün gelişmesi için politikacıların «ekspansiyonist» bir politika takip edileceğini bildirmeleri, gerçekte «bindiği dalı kesmek» politikasından başka bir şey olmayacaktır. Zira, —ki ekspansiyonist iktisat politikasından enflasyonun kastedildiğine şüphe yoktur— enflasyonist fiyat artışları şiddetini artırdığında özel teşebbüsün kalkınma plânını destekliyecek sınaî yatırım sahalarına kaymasını engelliyen ve bu incelememizde belirttiğimiz bütün şartlar tekrar ortaya çıkacaktır.

Bu bakımdan, bizce, eğer ekonomide kapital teşekkülü sür'atlendirilmek ve özel teşebbüsü kalkınma plânını destekliyecek yatırım sahalarına sevk etmek gerçekten arzulanıyorsa, enflasyonu önliyerek paranın iç ve dış kıymetinin istikrarını sağlamak gerekir; bir taraftan da dayanıklı mal iddiharı ve âtil servet kalemleri iddiharını ve spekülasyonunu önliyecek vergi politikası tedbirleri sermayenin marjinal müessiriyetini yükseltecek vergi politikası tedbirleri ile tamamlanmak gerekir.

Tabii, ayrıca, kredi politikası da aynı gayeye yöneltilerek birbirini tamamlayıcı tedbirlerle uzun vâdeli sınaî yatırımların cazibesi artırılabilir.

Bizce, enflasyonun kötü sonuçları arasında ileri sürülen «gelir bölümünü kâr yararına değiştirme» bu incelememizde sözkonusu ettiklerimiz yanında pek önemsiz kalmaktadır. Asıl, menfi etki gelişmeyi baltalayacak eğilimleri kuvvetlendirmesi sayılmak gerekir.